

Suzana Ignjatović

Komparacija primene teorije racionalnog izbora u sociologiji i antropologiji

Uvod: teorija racionalnog izbora i društvene nauke

Teorija racionalnog izbora (TRI) je krosdisciplinarna paradigma, što je neuobičajeno za savremene društvene nauke čije su paradigme obično ograničene na matičnu disciplinu. Najvažniji „kopernikanski“ preokret TRI u društvenim naukama jeste premisa da se pojave mogu objasniti polazeći od racionalnosti aktera koji uvek teže da maksimiziraju korisnost. Prema Beckerom modelu, postoje tri faktora koji deluju na ekonomskom polju: maksimizirajuće ponašanje, tržišna ravnoteža (eksplicitno ili implicitno tržište) i stabilne preferencije (Becker, 1986). Iako se sociolozi protive „imperijalizmu ekonomije“ preko TRI, istina je da je Becker najpre to učinio u ekonomiji. On je primenio model na ekonomskoj problematici, pomerajući objašnjenja u ekonomskoj teoriji od makro nivoa ka mikro nivou i odlukama aktera. Becker je video sličnost tadašnje ekonomije i sociologije u tome što su obe nauke koristile pojmove koji nisu uspešno objašnjavali ekonomske i društvene pojave: pojam tržišta je igrao istu ulogu u klasičnoj ekonomskoj teoriji kao pojam strukture u sociologiji (Becker, 1986). To su bile pojmovne crne kutije koje nisu otkrivale mehanizam pojava.

Primena modela iz ekonomske sfere na sve društvene pojave nije dočekana sa opštim prihvatanjem. Kada je ekonomista Gary Becker, glavni zagovornik primene TRI u sociološkoj problematici, najavio „ekonomski pristup ponašanju“, najviše je „zašao u teritoriju“ koju su sociolozi smatrali svojom. Stoga nije čudno što su se u sociologiji pojavili otpori prema „ekonomskom kolonijalizmu“ (Archer, Tritter,

2000). Za druge oblasti, TRI je donela napredak. Bez TRI možda ne bi došlo do neverovatnog razvoja moderne političke nauke koja je, zahvaljujući TRI, prešla put od normativne političke filozofije do „tvrde“ nauke.¹

Reakcije odbacivanja i prihvatanja proizvele su nenameravani dijalog među disciplinama, a TRI je postala „*interlingua* društvenih nauka“ (Heckathorn, 2001: 273). TRI je pokrenula modernu varijantu *Methodenstreit-a*. Nekada se postavljalo pitanje da li ekonomija može biti kao „tvrde“ nauke, a danas TRI pokreće dilemu da li druge nauke (sociologija ili antropologija) mogu biti kao ekonomija. Rasprava se vodi o tome da li se ekonomski model može primeniti na društvenu stvarnost uopšte, da li je pluralizam paradigmi neizbežan u društvenim naukama ili TRI može postati opšta paradigma, šta je osnovna jedinica posmatranja u razumevanju društvene stvarnosti, da li je premostiv jaz između humanističkih i društvenih nauka i da li je moguće primeniti koncept racionalnosti na društvene pojave za koje se smatra da odstupaju od ovog principa.

U ovom radu ću se fokusirati na neke aspekte pozicije TRI u sociologiji i antropologiji, dve discipline imaju vrlo različitu poziciju u odnosu na TRI. Antropologija je mnogo bliža tzv. humanističkim naukama, dok sociologija metodološki ima mnoge dodirne tačke sa ekonomijom. Zatim, sociologija i antropologija se nalaze u različitim fazama u odnosu prema TRI: u sociologiji postoji razvijena TRI sociologija, dok je antropologija tek kasnije prepoznala ovu paradigmu. Problematika sociologije je mnogo više obrađena iz ugla TRI, dok u antropologiji tek treba očekivati raspravu o dometima TRI antropologije. Sa druge strane, obe nauke pokazuju neke sličnosti u odnosu prema ključnim principima TRI.

Teorija racionalnog izbora u sociologiji

Odbrana „akademske teritorije“ i disciplinarnosti sociologije sigurno je igrala važnu ulogu u odnosu prema TRI. Ovde je važnu ulogu imala Beckerova tvrdnja da se ekonomija razlikuje od drugih nauka (psihologija, sociologija) po pristupu, a ne po predmetu proučavanja (Becker, 1986). To je značilo da ekonomisti mogu da

¹ Broj radova zasnovanih na TRI u politikologiji dostigao 40% u 1992. godini (Hechter, Kazanawa, 1997).

primene „ekonomski pristup ponašanju“ na problemima sociologije ili psihologije, od rasizma na tržištu rada do zavisnosti od droga ili alkohola.

Uprkos otporu ekonomskom imperijalizmu, sociologija nije tako udaljena od TRI i može se reći da postoji određena predistorija pristupa racionalnog izbora u ovoj disciplini. U klasičnoj sociologiji, Tocqueville je koristio principe instrumentalne racionalnosti u objašnjenjima nekih istorijskih fenomena, dok Weberov pojam ciljno-racionalnog delanja ima dodirne tačke sa maksimizirajućom racionalnošću.² Koncept nenamernih posledica, važan aspekt agregiranih efekata individualnih akcija u TRI, elaborirao je sociolog Merton.

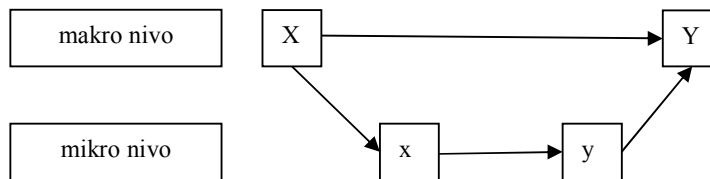
TRI je danas jedna od paradigmi u sociologiji. Najviše istraživanja sa TRI orijentacijom sprovedeno je u oblasti politike, tržišta rada, formalnih organizacija i kriminologije (Hechter, Kazanawa, 1997). TRI je ponudio zanimljiva objašnjenja nekih fenomena: npr. stopa razvoda se povezuje sa očekivanjima na bračnom tržištu koje čine potencijalni supružnici, religijska pripadnost sa stanjem konkurencije na tržištu koje čine religijski potrošači i proizvođači, a razlike u stopi kriminala akterovom procenom rizika. Hechter i Kazanawa smatraju da će se sociološka TRI usmeravati ka istraživanju vrednosti, novim modelima odlučivanja i funkcionisanja institucija (Hechter, Kazanawa, 1997). Kako navode Hechter i Kazanawa, u sociologiji je uobičajena varijanta „gustog TRI“ (*thick RCT*) koja uključuje razmatranje vrednosti, za razliku od „tankog TRI“ koji se ne bavi ovim pitanjem.

Jedan od najrazvijenijih teorijskih modela TRI u sociologiji jeste teorija Jamesa Colemana, osnivača časopisa *Rationality and Society* (1990). Coleman je pokušao da reši problem kompleksnosti mikro-makro tranzicije, koji predstavlja važnu kritiku sociologa upućenu TRI (Mouzelis, 1995). Coleman uvodi mikro i makro nivo analize (slika 1). Na mikro nivou postoje dve dimenzije: individualni akter sa kognitivnim kapacitetima i vrednostima (x) i njegove akcije pod uticajem datih strukturnih faktora (y). Na makro nivou su takođe dve dimenzije: jednu čini „početni“ socijalni kontekst za individualne akcije (X) u jednoj vremenskoj tački, dok drugu dimenziju (Y) čine strukture nakon individualnih akcija. Coleman povezuje sve četiri dimenzije u jedan model za objašnjenje društvenih pojava. Heckathorn smatra da Coleman

² Boudon primećuje da je Tocqueville primenio model blizak TRI u objašnjenju različitog razvoja poljoprivrede u Engleskoj i Francuskoj u 19. veku (Boudon, 2003).

odstupa od principa metodološkog individualizma na kome počiva TRI i da ima odlike socijalnog atomizma (Heckathorn, 1997). Elster opisuje Colemanovu teoriju kao kriptofunkcionalizam (Elster, 2003).

Slika 1.
Colemanov model TRI

Izvor: Hechter, Kanazawa (1997).

TRI je vratio Weberovu perspektivu u sociološku epistemologiju nakon dominacije funkcionalističke paradigme. Polazna tačka je akter, a ne makro-strukture, ali TRI se ne fokusira isključivo na interakciju kao interpretativna sociologija (Mozelis, 1995). TRI je takođe poslužila kao osnova za razvijanje novih teorijskih modela kako bi se bolje objasnili fenomeni za koje TRI nije dala dobra rešenja. Recimo, Boudon je razvio kognitivnu teoriju akcije u post-TRI perspektivi, koja proširuje model instrumentalne racionalnosti na kognitivno-kontekstualnu evaluaciju (Boudon, 2003).

Teorija racionalnog izbora u antropologiji

Ako se uporedi sa sociologijom, ekonomijom i politikologijom, reklo bi se da je antropologija najmanje sklona primeni TRI. Jedan razlog za nerazvijenost TRI perspektive jeste njen neodređeni status između humanističke i društvene nauke (Yanagisako, 2009). Strah od ukidanja dimenzije „kulturene specifičnosti“ uvođenjem opšteg modela racionalnosti verovatno je jedan od razloga za otpor prema TRI. Yanagisako smatra da je ovaj strah neopravdan, jer se TRI uopšte ne bavi preferencijama i prepušta čitavo polje antropologizima za istraživanje želja, vrednosti, osećanja, ciljeva (Yanagisako, 2009). Zaista, bazični TRI prihvata preferencije aktera kao date (egzogene), što znači da TRI jeste kompatibilna sa antropološkom agendom.

Kao i u sociologiji, predistoriju TRI u antropologiji možemo naći u radovima klasika. Najbliže TRI jesu rasprave oko univerzalnosti racionalnosti koju su pokrenuli radovi Malinowskog ili Maussa. Ipak, tek u poslednjoj deceniji su se pojavila antropološka istraživanja zasnovana na TRI. U istraživanju sociokulturne evolucije primenjuje se tzv. „meka“ forma TRI, sa glavnom premisom da su ljudi interesno usmereni.³ Hutchinson radi na tome da se razume evolucija kooperacije, a to je polje koje povezuje psihologiju, antropologiju i ekonomiju. Rosemary Hopcroft razvija model evoluiranog aktera (*evolved actor*), povezujući neke kognitivne genetske predispozicije sa sociološkom matricom (Hopcroft, 2009).⁴

Važno područje primene principa TRI jeste objašnjenje savremenih etničkih konflikata. U ovim istraživanjima najčešće se koristi teorija igara, socijalne dileme u kojima se akteri pozicioniraju u odnosu na očekivane akcije drugih aktera. U fokusu se nalaze problemi poverenja, kompeticije i kooperacije među akterima (Heckathorn, 2001).⁵

U studiji *The Dynamics of War and Alliance Among the Yanomami* (1999) Jürg Helbling primenjuje model teorije igara na objašnjenje „savremenih predmodernih ratova“ koji se vode između lokalnih grupa ili koalicija (Helbling, 1999). Helbling je istraživao alijanse među

³ Primer: preferiranje ćerki u nižim slojevima, a sinova u višim (u Keniji, Mukogodoi više vole ćerke jer se one mogu udati za Masaija koji je na višem socijalnom nivou; slično je u Indiji i Kini).

⁴ R. Hopcroft objašnjava evolutivne fenomene rodne asimetrije roditeljstva (fenomen da se majke generalno evolutivno posmatrano više bave decom) i srodničkog altruizma (tendencija da se više pomažu srodnici nego nesrodnici).

⁵ Heckathorn navodi tri tipa socijalne dileme (Heckathorn, 2003):

- *Prisoner's dilemma*, u kojoj je najpoželjniji ishod dva hipotetička zatvorenika koji su na saslušanju i imaju razne mogućnosti akcije: T – *temptation* (da prevari drugog, svedoči protiv njega, bude oslobođen), R – *reward* (univerzalna saradnja, obojica ne priznaju, dobiju manje kazne), P – *punishment*, univerzalna prevara (obojica priznaju i dobijaju oštru kaznu), S – *sucker* (unilateralna kooperacija, drugi je priznao, prvi dobije maksimalnu kaznu). Redosled poželjnih ishoda je T, R, P, S. Ovim modelom se objašnjavaju pojave free-ridinga, a njihovo rešenje u socijalnom kontekstu je jačanje podsticaja za saradnju i kazne za prekršaj;

- *Chicken game (hawk-dove)*, obrnuti redosled poželjnih ishoda, poželjna je unilateralna prevara. Ovde se gleda koliko popustiti u usaglašavanju interesa da bi se izbegao konflikt, poredak: T, R, S, P;

- *Assurance game (Stag Hunt)* opisao je Rousseau, lovci koji love jelena mogu više da dobiju nego da individualno love zeca, za jelena neophodna saradnja, ne može sam: R, T, P, S (igrač motivisan da saraduje ako je siguran da će drugi takođe).

Indijancima Yanomami u području Mavaca-Orinoco u Venecueli.⁶ Ključna odlika ovih savezništava je njihov trajno konfliktni karakter: saveznici preko noći mogu postati neprijatelji (Helbling, 1999). Antropolozi imaju različita objašnjenja razloga za ove sukobe: borba za resurse, očuvanje suvereniteta, osveta. Antropolog Chagnon smatra da vrednost neustrašivosti objašnjava sukobe kod Yanomami Indijanaca (Lichbach, Zuckerman, 1997). Druga objašnjenja uključuju i strukturne specifičnosti, kao što je multipolarnost političkog sistema (nema hijerarhijski dominante institucije, pa su svi u stalnom stanju straha), veliki oportunistni troškovi da se napusti polje (usevi koncentrisani lokalno i donose očekivane prinose), visoka gustina naseljenosti (veća frekvencija kontakata, a trošak mobilnosti je veliki). Helbling prihvata ove strukturne specifičnosti, ali se tu na zadržava, već primenjuje model teorije igara (teorija strateške interakcije) kako bi pokazao unutrašnji mehanizam sukoba.

Centralno mesto analize za Helblinga je kolektivni, idealnotipski akter koji deluje jedinstveno u situacijama rata/savezništva (mira).⁷ Akteri se nalaze u situaciji koja odgovara teorijskom modelu „zatvorenikove dileme” (*prisoner’s dilemma* – PD). Zašto se konačno ne ostvari kooperacija među Yanomamima? Dve grupe bi imale korist ako svoj konflikt mirno reše jer tako mogu biti izbegnuti troškove eventualnog nasilnog konflikta. Međutim, kršenje ugovora ne može biti sprečeno jer nema vrhovnog autoriteta, a previše je rizično osloniti se na to da će drugi biti miroljubiv. Ako je grupa A voljna da reši konflikt mirno sa grupom B, ona ne zna da li to isto misli grupa B. To znači da će svaka grupa gledati da izbegne rizik poraza/ uništenja tako što se sprema za rat, a obećava mir (Helbling, 1999). Ključno zapažanje je da se ne može razviti kooperativna strategija „milo za drago” (*tit-for-tat*, akter odlučuje o svojoj reakciji na osnovu prethodne strategije protivnika), jer je pretpostavka za to da su akteri pouzdano informisani o namerama drugog. Kod Yanomamija su informacije nepouzidane, šire se glasine, pa je preveliki rizik od loše procene. Kako kaže Helbling, iracionalni napadi bez obzira na gubitke, jesu racionalni, jer služe kao strategija odvracanja

⁶ Pripadnici Yamomamija su poznati po okrutnosti. Oko 50% muškaraca nastrada u ratovima. Drugi problem je ugroženost od spoljašnjih uticaja: nad njima su počinili masakr kopači zlata (*garimpeiros*) 1993. godine.

⁷ Helbling naglašava da „kolektivnog aktera“ čine konkretni i veoma raznoliki ljudi, ali to je nebitno za objašnjenje prema modelu teorije igara.

(Helbling, 1999). Agresivnost se isplati za Yanomamo Indijance. U toj konstelaciji, velika je prednost imati reputaciju „opasnih momaka“.

Helbling takođe koristi model teorije igara kao okvir za razumevanje užih antropoloških predmeta istraživanja. Recimo, visok stepen nepoverenja u odnosima manifestuje se takođe u verovanjima Yanomamija vezanim za smrt i bolest. Na primer, oni veruju da su pripadnici druge grupe bacili čini ili da su odgovorni za smrt, pa tako imaju razlog za nastavljanje lanca osвете. Naravno, ako je neprijatelj jak onda se zaboravlja na ovo verovanje (Helbling, 1999). Takođe, stereotip nastaje na osnovu iskustva sa prethodnim odlukama aktera (npr. stereotip „opasnih momaka“).

Gunter Schlee se bavi etničkim konfliktima u studiji *How enemies are made: towards a theory of ethnic and religious conflicts* (2008). Schlee smatra da konflikti deluju na definisanje etniciteta, a ne obratno. Etnički, religijski, lingvistički aspekti identiteta nisu zauvek zadati. Na primer, religija je element etničkog identiteta koji može služiti procesu ekskluzije i inkluzije jedne etničke grupe u odnosu na drugu.⁸ Schlee smatra da je ovim modelom prevazišao kulturalistička objašnjenja etničkih sukoba. On navodi da mu se zamera da je zanemario emocije i iracionalne snage, a njegov odgovor je sličan Beckerovom na istu primedbu: akteri se ponašaju „kao da“ su racionalni. Schlee je uspeo da prevaziđe statični koncept etničkih identiteta, ali tako da ne sklizne u relativizam. Schlee uključuje delovanje strukturnih faktora, ali polazi od aktera i objašnjava makro pojave kao rezultat uzajamnih reakcija među akterima.

Principi TRI u sociologiji i antropologiji

U prethodnom delu rada su prikazane neke razlike u razvoju TRI u sociologiji i antropologiji. Naredni segment je posvećen uporednom prikazu ključnih pitanja o poziciji TRI u dve discipline.

Metodološki individualizam

Jedan deo otpora u sociologiji prema TRI povezan je sa širom epistemološkom perspektivom ove paradigme – metodološkim individualizmom. TRI je verovatno najrazvijenija paradigma metodološkog

⁸ Primer su etniciteti u sukobima na prostoru bivše Jugoslavije: recimo, za srpski etnicitet, religija je služila kao sredstvo ekskluzije prema Muslimanima, a inkluzije prema Rusima (Schlee, 2008).

individualizma u savremenoj društvenoj teoriji. Van Den Berg (Van den berg) i Ble (Blais) smatraju da su sociolozi protivnici TRI jer izjednačavaju metodološki individualizam sa teorijom racionalnog izbora (Van Den Berg, Blais, 2002: 5). Dominantni epistemološki okvir sociologije i antropologije nije metodološki individualizam, pa nije čudno što se razvio resantiman. Sociologija je danas još uvek mnogo više metodološki holistički usmerena, iako se konstantno vodi debata o akteru i strukturi. Antropologija je mnogo manje ambivalentna: ona je dominantno holistička, pa ulazak TRI u antropologiji predstavlja mnogo ozbiljniji epistemološki preokret.

Neke kritike upućene TRI nisu sasvim ispravna tumačenja „TRI individualizma“. Jedna je pogrešno svođenje individualizma na atomizam, tj. pojedince koji čine jedno društvo. Ova kritika je na liniji Dirkemovog straha od psihologizma u sociologiji. Arčerova zamera teoretičarima racionalnog izbora redukcionizam bihejviorističkog tipa (Archer, Tritter, 2000). Međutim, TRI ne podrazumeva psihologizam koji svodi društvene fenomene na psihičke zakonitosti, pre svega zato što je TRI orijentisan finalistički, a ne kauzalistički (Bulle, 2005). TRI se ne bavi konkretnim osobama već apstraktnim akterima (Heckathorn, 2001). TRI je pokazao da nije potrebno zahvatiti celo društvo da bi se objasnili društveni fenomeni i da podela na liniji pojedinac-društvo nije jedino moguće metodološko rešenje.

Antropologija tek u novije vreme dobija razvijenu debatu o metodološkom individualizmu, ali može se pretpostaviti da bi antropolozi prihvatili većinu socioloških primedbi. Međutim, ako se metodološki individualizam TRI shvati bez imputiranja psihologizma i atomizma, onda ima dosta prostora za antropološka istraživanja u okviru TRI. Neki problemi antropologije bi mogli biti uspešno objašnjeni primenom koncepta aktera koji dela racionalno, usmeravajući odluke prema drugim akterima. Potencijal ovakvog pristupa pokazali su Helbling i Schlee. Koncept aktera koji dela racionalno može biti koristan instrument za antropologiju. Naravno, neka pitanja u antropologiji ne mogu se objasniti pomoću TRI, pa je kombinovanje pristupa najbolje rešenje.

Racionalnost

Veći deo problema sociologa sa metodološkim individualizmom dolazi iz socijalno-ontoloških pretpostavki o prirodi društvenih pojava. U

sociologiji se to najbolje vidi u staroj podeli *gemeinschaft-gesellschaft* koja implicitno opstaje i danas. U tom okviru, TRI bi bila prihvatljiva za istraživanje *gesellschafta*, koji uključuje tipičnu ekonomsku problematiku, dok nije viđena kao prikladna za domen *gemeinschafta*, kome tradicionalno pripadaju pitanja porodice, religije ili roda (Hechter, Kazanawa, 1997).⁹ Vremenom se pokazalo da TRI može da ponudi zadovoljavajuće objašnjenje nekih fenomena iz sfere *gemeinschafta* (npr. bračno ponašanje).

Velika epistemološka dobit od primene TRI za sociološko razumevanje stvarnosti jeste to što se pokazalo da *uvek ima ekonomije u društvenim pojavama*, baš kao što *uvek ima društva u ekonomiji*. Ključni pomak koji donosi TRI u sociologiji i antropologiji jeste mogućnost da se smanji jaz između pretpostavljene racionalnosti kao baze ekonomskih fenomena i iracionalnosti fenomena kojima se bave sociologija ili antropologija. TRI je dovela u pitanje ovu podelu na racionalno/iracionalno, *homo economicus/homo sociologicus*, objašnjavajući mnoge „iracionalne akcije“, kao što su kriminalno ponašanje ili zavisnost od alkohola, pomoću racionalnog izbora.

Osnovni problem je razumevanje pojma „racionalnog izbora“. Sociolozi zameraju redukciju racionalnosti na instrumentalnu formu i ukazuju na neprimenljivost paradigme u oblasti emocionalnosti i bliskih odnosa. Obično se navodi altruizam kao izuzetak od instrumentalno-racionalnog ponašanja. Na primedbu da akterima pripisuje „previše racionalnosti“, Beker kaže da je to svojevrsni „antidot“ za raniju istraživačku praksu da se ljudima pripisuje nedovoljno racionalnosti (Becker, 1996). TRI ne podrazumeva da je akter obavezno egoističan, već da mnogi oblici altruizma postoje kao racionalni (u porodici).

Jedan deo nesporazuma dolazi iz pluralizma značenja koncepta racionalnog izbora. Jedno značenje je vezano za utilitarizam (koreni u Benthamovom utilitarizmu) koji se obično svodi na materijalnu konotaciju, hedonizam i egoizam. Pri tome se obično podrazumeva i autonomija aktera, tj. stavlja se naglasak na političku dimenziju akcije.

⁹ Oko većine postulata TRI vodi se polemika. Oblik TRI koji se zasniva na maksimizirajućoj funkciji korisnosti posebno je problematičan. On se sastoji od tri principa. Prvi princip je kompletnost, odnosno pretpostavka da je akter „svestan“ svojih preferenci. Drugi princip je tranzitivnost koja podrazumeva da postoji rang preferencija i da je uvek moguće definisati stabilne odnose među njima. Konačno, na osnovu ovoga se definiše funkcija korisnosti kao maksimizirajuća funkcija korisnosti za aktera, koja usmerava akcije i predstavlja ključni mehanizam za objašnjenje društvenih pojava.

Drugi pojam je ciljno-usmereno delanje (Weberovo značenje). Alain Caillé se protivi racionalnosti TRI, naglašavajući samo njenu utilitirističku dimenziju. Po njemu, sociologija treba da bude antiutilitaristička: ona treba da prepozna interesne kalkulacije, ali ne sme da se svede na instrumentalnu racionalnost. Njegovo mišljenje je da ovaj stav povezuje klasike i savremenu sociologiju, Dirckema, Vebera i Parsonsa. Prema njegovom tumačenju Maussove pozicije, osnova društva nije ugovor, kalkulacija, tržišna razmena već uzajamna, recipročna obaveza uzvraćanja u velikodušnosti. Nije dovoljno primeniti model TRI čak ni u objašnjenju striktno ekonomskih pojava. Mreže, poverenje i uzajamne obaveze čine osnovu ekonomskih aktivnosti (nova ekonomska sociologija). Institucije i politika su iznad (ili ispod) ekonomije. Ovde se dolazi na pomenutu socijalno-ontološku razliku. Primarna socijabilnost počiva na recipročnosti, dok je tržište, država itd. sekundarna (i ona zahteva recipročnost). Slične primedbe se pojavljuju u humanističkim disciplinama, uključujući antropologiju, s tim što je antropološki problem filozofsko-antropološko pitanje o socio-kulturnoj univerzalnosti utilitarne racionalnosti. Alain Caillé kaže da model utilitarnog čoveka nije prirodan i univerzalan, navodeći primere „kružećih darova“ (kula ili potlač). U ovom tumačenju se opet stavlja naglasak na materijalni aspekt i preferencije umesto na proces, što je najvažniji metodološki pomak TRI u društvenim naukama.

Preferencije i normativnost

Teoretičari iz humanističkih disciplina smatraju da TRI simplifikuje stvarnost zanemarujući preferencije, posebno njihov sadržaj i razloge za hijerarhijsku strukturu u odlučivanju. Zaista, teoretičari racionalnog izbora metodološki možda ne razmatraju kako je rang preferencija postao A, B, C, već šta se događa kada postoji ovakvo stanje stvari. Ipak, kako je zapazio Hausman, čak i u ekonomskoj varijanti TRI (npr. Beckerovo objašnjenje ponašanja domaćinstva kao potrošača) itekako se uzima u obzir šta se dešava sa preferencijama u odnosu na strukturne faktore: cene, ponudu itd. (Hausman, 2009). TRI daje mogućnost da se ciljevi (preferencije) i sredstva prilagode specifičnostima određenog konteksta. Na primer, nije nužno da se pretpostavi da je materijalno bogatstvo

univerzalna vrednost, niti da je vreme kao resurs shvaćen na isti način u raznim okvirima.¹⁰

U sociologiji, a verovatno i u antropologiji, može se napraviti dopuna osnovnoj TRI matrici, kako bi se odgovorilo na predmet proučavanja od interesa za ove nauke. Hausman smatra da verovanja o preferencijama, kao i o verovatnoći ishoda, prilično određuju delovanje aktera. Ne samo da su neevaluativna verovanja ovde važna, već i evaluacije koje su implicirane u preferencijama (Hausman, 2009). Ranije smatralo da TRI polazi od one tačke kada se već znaju preferencije, dok ostatak posla ostavlja sociolozima antropolozima i psiholozima.

U antropologiji se naročito postavlja pitanje kulturnog konteksta i specifičnosti kulturnih značenja kao mogući problem u primeni TRI. Ovo pitanje su najpre postavili istraživači u komparativnoj politikologiji. Lichbach citira Geertza koji kaže da ljudi u zajednici dele šematske slike socijalnog poretka i da sve kulture imaju norme o tome oko čega je razumno ratovati i kako treba urediti konflikte (Lichbach, 1997). Ako je tako, kako je moguće primeniti TRI? Ako kultura određuje prioritete (naročito političke, ali i druge) vredne simboličke ili materijalne objekte, koja je svrha principa racionalnosti aktera? Rekla bih da je TRI korisna za razumevanje dinamike redefinisanja „legitimnih interesa“, neobjašnjivo trajnih iracionalnosti. TRI daje uvid u logiku socijalne interakcije koja deluje tako da su akteri naizgled iracionalni u svojim odlukama (primer Yanomamija). TRI ima veću „epistemološku dodatu vrednost“ u poređenju sa nekim teorijama. Recimo, Bourdieuova teza o „borbama za simbolički kapital“ jeste „mehanizam crne kutije“ jer ne uspeva da dokuči dinamiku iza okvira strukturalno datih pozicija koje nekako „primoravaju“ aktere da se bore u polju.

Veliki problem u debati o TRI u sociologiji i antropologiji jeste normativno tumačenje maksimizirajuće racionalnosti kojim se ona svodi na psihološku teoriju odlučivanja. U takvom okviru lako je pronaći

¹⁰ Boudon je poredio mehanizme odlučivanja u tradicionalnim društvima i modernim demokratijama. U prvom slučaju je trošak vremena manji, a trošak nepostizanja jednoglasnosti veliki (nerazvijena poljoprivreda podrazumeva da svaka promena koja ne odgovara jednom čoveku veoma utiče na druge zbog upućenosti jednih na druge). Zbog toga se ovde teži jednoglasnom modelu odlučivanja. U drugom slučaju, vreme je vredniji resurs, a manja je međuzavisnost aktera i šteta od eventualnog neslaganja prilikom odlučivanja. Stoga se teži većinskom modelu odlučivanja (Boudon, 1986).

mnoga odstupanja od racionalnosti.¹¹ Hechter i Kanazawa smatraju da sociolozi pogrešno vezuju TRI za teoriju odlučivanja (Hechter, Kanazawa). U recepcijama TRI često se ne pravi razlika između normativne i deskriptive forme TRI. Ova prva se bavi primenom modela kako bi se došlo do najboljeg odlučivanja u praktičnom domenu (domen psihoterapije ili nauke o javnoj politici), dok ova druga predstavlja heurističko sredstvo kojim se objašnjavaju društvene pojave (sociologija, ekonomija, antropologija). TRI se bavi socijalnim, a ne individualnim ishodima, tj. nije relevantno šta konkretne osobe odlučuju, već agregirani efekti koji mogu biti poželjni, ali isto tako nenameravani ili neželjeni. Becker odgovara da racionalnost ne podrazumeva da akteri imaju savršene informacije. Kada akter proceni da postoje visoki troškovi traganja za dodatnim informacijama, opredeljuju se za manje informisane odluke (Becker, 1986). Akter procenjuje trošak traženja dodatne informacije u svakom pojedinačnom slučaju, pa mu se nekad više isplati da bude naizgled impulsivan nego da ulaže u sticanje dodatnih informacija. Takođe, akteri ne moraju imati svest niti verbalizovati razloge za svoje pojedinačne odluke (Becker, 1986). Becker smatra da se slične pretpostavke prave sa pojmovima svesnog i nesvesnog u psihologiji, odnosno manifestnih i latentnih funkcija u sociologiji.

Mehanizam maksimizacije koristi i minimizacije troška u odnosu na potencijalne izbore jeste idealno-tipski model i ima smisla samo u razumevanju agregiranih efekata koji imaju tržišnu ili kvazi-tržišnu dinamiku. Za veliki broj tipičnih socioloških problema može se tako dobiti zadovoljavajuće objašnjenje: opadanje fertiliteta, efekti demokratizacije obrazovanja na tržište rada ili konflikti među socijalnim grupama.

Odnos normativnog i deskriptivnog definisan je još jednim aspektom koji oduvek prati odnos ekonomije i sociologije. Reč je o odnosu metodološkog i političkog individualizma. Naime, sociološki mejnstrim često ne razdvaja metodološki i politički individualizam (uglavnom klasični liberalizam), tj. otpor sociologa prema jednom zapravo potiče iz resantimana prema impliciranom drugom obliku individualizma. Zaista, mnogi metodološki individualisti jesu istovremeno i politički

¹¹ Herber Simon uvodi pojam ograničene ili zadovoljavajuće racionalnosti kao korekciju. Ovaj model je u skladu sa kognitivnim ograničenjima aktera. Neologizam *satisficing* (satisfy + suffice) treba da ukaže na to akteri ne tragaju za optimalnim, već zadovoljavajućim ishodom prilikom odlučivanja.

individualisti (Hayek, Becker, Boudon), ali to je manje bitno za ovaj otpor. Razlog spora je to što sociolozi obično podrazumevaju da ne treba razdvajati saznavnu i primenjenu stranu discipline (tzv. „kritička uloga sociologije u društvu“), dok teoretičari racionalnog izbora ne polaze od toga da saznanje i politika nužno idu zajedno.

Literatura

- Archer, M., J. Tritter (2000) Introduction, u: M. Archer, J. Tritter (eds.) *Rational choice theory: resisting colonization*. London & New York: Routledge.
- Becker, G. S. (1986) The Economic Approach to Human Behavior, u: J. Elster (ed.) *Rational choice*. New York: New York University Press.
- Becker, G. S. (1996) *Accounting for tastes*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Boudon, R. (1986) *L'idéologie*. Paris: Fayard.
- Boudon, R. (2003) *Raison, bonnes raisons*.
- Bulle, N. (2005) Introduction generale. L'explication de l'action sociale. *L'Année sociologique*, 1 (55): 9-18.
- Caillé, A. (2012) *Anti-utilitarianism, economics and the gift-paradigm*, www.revuedumauss.com/fr/media/ACstake.pdf (preuzeto 03/04/2012)
- Elster, J. (2003) Coleman on Social Norms, *Revue française de sociologie*, 44 (2): 297-304.
- Hausman, D. (2009) Rational preference and evaluation, *Occasion: Interdisciplinary Studies in the Humanities* 1, no. 1 (October 15, 2009), <http://occasion.stanford.edu/node/34>.
- Helbling, J. (1999) The Dynamics of War and Alliance Among the Yanomami, in: G. Elwert, D. Neubert, S. Feuchtwang (eds.) *Dynamics of violence: processes of escalation and de-escalation of violent group conflicts*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Hechter, M., S. Kanazawa (1997) Sociological rational choice theory, *Annual Review of Sociology*, 23: 191-214.
- Heckathorn, D. (1997) The paradoxical relationship between sociology and rational choice, *The American Sociologist*, 28 (2): 6-15.

- Heckathorn, D. (2001) Sociological rational choice, u: G. Ritzer, B. Smart (eds.) *Handbook of social theory*. London: Sage.
- Hopcroft, R. (2009) The Evolved Actor in Sociology, *Sociological Theory*, 27 (4): 390-406.
- Hutchinson, R. (2010) Are Evolutionary Theory and Rational Choice Theory Compatible? *Evolution, Biology & Society*, 7 (1).
- Lichbach, M. I., A. Zuckerman (1997) *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*. Cambridge University Press.
- Mouzelis, N. (1995) *Sociological theory: what went wrong?* London & New York: Routledge.
- Sanderson, K. S. (2010) Why Rational Choice Theory and Sociobiology Are Natural Allies, *Evolution, Biology & Society*, 7 (1).
- Schlee, G. (2008) *How enemies are made: towards a theory of ethnic and religious conflicts*. New York, Oxford: Bergham Books.
- Van Den Berg, A., A. Blais (2002) Presentation. *Sociologie et sociétés*, 34 (1): 3-8.
- Yanagisako, S. (2009) Comments on Rational Choice and the Humanities. *Occasion: Interdisciplinary Studies in the Humanities* 1, no. 1 (October 15, 2009), <http://occasion.stanford.edu/node/34>.

Suzana Ignjatović

Komparacija primene teorije racionalnog izbora u sociologiji i antropologiji

Rezime

Teorija racionalnog izbora (TRI) je paradigma sa velikim uticajem u savremenim društvenim naukama. Specifičnost ovog bazično ekonomskog pristupa ogleda se u njegovoj širokoj primeni na oblasti koje su ranije bile predmet proučavanja drugih društvenih nauka. U radu se razmatra razvoj i mesto paradigme racionalnog izbora u dve discipline – sociologiji i antropologiji. U prvom delu rada se fokusiram na poziciju TRI u klasičnim i savremenim teorijama antropologije i sociologije, najvažnija područja primene i modifikacije u njenom inkorporiranju u dve discipline. U drugom delu rada se komparativno razmatraju tri aspekta TRI u antropologiji i sociologiji: metodološki individualizam, racionalnost i normativni okvir. U ovom delu rada baviću se razlozima za određene otpore u sociologiji i antropologiji prema TRI, sličnostima i razlikama u prihvatanju i odbacivanju ovog pristupa.

Ključne reči: teorija racionalnog izbora, sociologija, antropologija, metodološki individualizam

Suzana Ignjatović

Rational Choice Theory in Sociology and Anthropology

Summary

Rational choice theory (RCT) is a paradigm with great influence in contemporary social sciences. RCT is primarily an economic approach that has also been applied in many social sciences. The paper discusses the development and position of RCT in two academic disciplines: sociology and anthropology. The first part of the paper deals with the position of RCT in contemporary sociological and anthropological theory and research, the key areas of its application and major modifications. The second part of the paper focuses on three aspects of RCT in comparative perspective: methodological individualism, rationality, and norms/preferences. In addition to this, the reasons for embracement/resistance of RCT in sociology and anthropology are discussed.

Key words: rational choice theory, sociology, anthropology, methodological individualism